

Στάσεις και Αντιλήψεις Εκπαιδευτικών σχετικά με το Διαζύγιο και την Προσαρμογή των Παιδιών Χωρισμένων Γονέων

Χατζηχρήστου Χρυσή, Γκαρή Αικατερίνη*, Μυλωνάς
Κωνσταντίνος*, Καρίτσα Βασιλική*, Τσιόβουλου
Αγορίτσα*, Γιαβρίμης Παναγιώτης**

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα, ως μέρος ευρύτερης μελέτης, διερευνά τις στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων τους, τις δυσκολίες των διαζευγμένων μητέρων και το ρόλο των «σημαντικών άλλων» στην προσαρμογή των παιδιών χωρισμένων γονέων. 234 εκπαιδευτικοί (172 Α΄βάθμιας, 62 Β΄βάθμιας εκπαίδευσης) από σχολεία κυρίως του νομού Αττικής και άλλων νομών της Ελλάδας συμπλήρωσαν αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο που κατασκευάστηκε στο *Κέντρο Έρευνας και Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας* του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα ευρήματα δείχνουν γενικότερα θετικές στάσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο, ειδικά σε περιπτώσεις έντονων ενδοοικογενειακών συγκρούσεων, ενώ φαίνεται να θεωρούν το ρόλο τους πολύ σημαντικό για την υποστήριξη των μαθητών μετά το χωρισμό των γονέων, μολονότι δεν θεωρούν ότι διαθέτουν την κατάλληλη κατάρτιση γι' αυτό. Οι εκπαιδευτικοί μέσης ηλικίας και όσοι ζουν σε επαρχιακές πόλεις φαίνεται να αναγνωρίζουν περισσότερο την ύπαρξη προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά διαζευγμένων γονέων, απ' ό,τι οι νεότεροι εκπαιδευτικοί και όσοι ζουν στην Αθήνα. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί δείχνουν να τοποθετούνται γενικά προς το διαζύγιο περισσότερο θετικά, σε σύγκριση με τους άντρες. Τα αποτελέσματα αυτά συζητούνται ως προς τη σημασία που έχουν στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή αποτελεσματικών ψυχοκοινωνικών παρεμβατικών προγραμμάτων πρόληψης στο σχολικό περιβάλλον.

Λέξεις-κλειδιά: Αντιλήψεις εκπαιδευτικών για το διαζύγιο, Στάσεις εκπαιδευτικών για το διαζύγιο, Προσαρμογή παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων, Προβλήματα χωρισμένων γυναικών.

---

* Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες ποικίλες αλλαγές σε δημογραφικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο οδήγησαν σε αύξηση του αριθμού των διαζυγίων και των μονογονεϊκών οικογενειών παγκοσμίως, αλλά και στην Ελλάδα, καθιστώντας έτσι το διαζύγιο μια σημαντική παράμετρο της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής. Στις Η.Π.Α. και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην αρχή της δεκαετίας του '80, ένας στους δύο γάμους (50%) κατέληγε σε διαζύγιο (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2003· Emery, 1999· Dong, Wang & Ollendick, 2002· Simons, 1996), ενώ προς το τέλος του 20ού αιώνα το ποσοστό αυτό φάνηκε να περιορίζεται στο 41%, σε συνδυασμό με την αύξηση του μέσου όρου της ηλικίας γάμου των συζύγων και των ετών της εκπαίδευσής τους (Amato, 2010· Kreider, 2007). Αν και η Ελλάδα παρουσιάζει από τους χαμηλότερους δείκτες διαζυγίου συγκριτικά με άλλες χώρες, εμφανίζει μια σταθερή αύξηση της συχνότητάς τους, καθώς ο αριθμός των διαζυγίων υπερτριπλασιάστηκε κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα και δείχνει να διατηρεί υψηλό βαθμό αύξησης (Harvey & Fine, 2010 · Χατζηχρήστου, 1998, 1999, 2004).

Ο χωρισμός και το διαζύγιο αποτελούν μια σύγχρονη και όλο πιο συχνή, πολυσύνθετη διαδικασία μέσα στην οικογένεια, η οποία επιφέρει σημαντικές αλλαγές στους περισσότερους τομείς της ζωής όλων των μελών, αλλά και σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις, με σημαντικότερες τις ποικίλες ψυχολογικές και κοινωνικοοικονομικές συνέπειες στη ζωή των γονέων και των παιδιών (Demo & Fine, 2010). Ειδικότερα στη ζωή των παιδιών φαίνεται να προκαλεί ποικίλες αλλαγές που απαιτούν διαφορετικά στάδια προσαρμογής. Στις ΗΠΑ, για το 2004, καταγράφηκε ότι 1,1 εκατομμύρια παιδιά (15/1000) βίωσαν το διαζύγιο των γονέων τους, ενώ φάνηκε ότι ένας μεγαλύτερος αριθμός παιδιών θα το βιώσει μέχρι να φθάσει στα 18 του χρόνια. (Kreider, 2007). Ένα μέρος της βιβλιογραφίας αφιερώνεται στη μελέτη των παιδιών διαζευγμένων γονέων ως ενηλίκων, επισημαίνοντας την περίπτωση διπλάσια πιθανότητά τους να βιώσουν και τα ίδια στην

ενήλικη ζωή ένα διαζύγιο στο δικό τους γάμο, σε σύγκριση με τα παιδιά οικογενειών δύο γονέων, καθώς φαίνεται να διαμορφώνουν μια ασθενέστερη δέσμευση στην ιδέα ενός γάμου που διαρκεί μία ολόκληρη ζωή (Amato & DeBoer, 2001). Η «διαγενεακή μεταφορά του διαζυγίου», όπως χαρακτηριστικά ονομάζεται το παραπάνω φαινόμενο, προσεγγίζεται επίσης ερμηνευτικά από την αποδυνάμωση της σημασίας του θεσμού του γάμου και την ταυτόχρονη ενδυνάμωση των προσδοκιών για συντροφικότητα των συζύγων, στο πλαίσιο της πραγμάτωσης προσωπικών στόχων παρά οικογενειακών (Cherlin, 2004).

Η ένταση και διάρκεια των αντιδράσεων και δυσκολιών προσαρμογής των παιδιών στο διαζύγιο των γονέων διαφοροποιούνται σε σχέση με την ηλικία και άλλα ατομικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο. Όσον αφορά την ηλικία τους, υποστηρίζεται ότι το διαζύγιο των γονέων έχει σχετικά μικρή αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη των παιδιών εφηβικής ηλικίας, εξαιτίας της αναπτυγμένης γνωστικής ωριμότητά τους και της μεγάλης κοινωνικής στήριξης που πιθανώς λαμβάνουν έξω από το πλαίσιο της οικογένειας (Shaw, 1991). Άλλοι βέβαια υποστηρίζουν ότι η επίδραση του διαζυγίου είναι μεγαλύτερη κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας (Storksen, Roysamb, Holmen, & Tambs, 2006. Storksen, Roysamb, Moum, & Tambs, 2005), λόγω της έκθεσης των παιδιών στις διαμάχες των γονέων για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και των περισσότερο έντονων συναισθημάτων ευθύνης για το χωρισμό των γονέων τους (Shaw, 1991· Χατζηχρήστου Χατζηχρήστου, Γκαρή, Μυλωνάς, Τσιόβουλου, Καρίτσα, & Γιαβρίμης, 2012).

Ως προς τις διαφορές σε σχέση με το φύλο των παιδιών, αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερες δυσκολίες εξωτερικευμένης συμπεριφοράς, ενώ τα κορίτσια περισσότερες δυσκολίες εσωτερικευμένης συμπεριφοράς (Nunes-Costa, Lamela, & Figueiredo, 2009· Shaw, 1991· Storksen, Roysamb, Moum, & Tambs, 2005· Zill, Morrison & Coiro, 1993). Όλες αυτές οι έντονες αντιδράσεις των παιδιών φαίνεται ότι μειώνονται σημαντικά σε διάστημα δύο περιόδων χρόνων μετά το διαζύγιο και η προσαρμογή των παιδιών αυτών σχετίζεται και με άλλες καθοριστικές παραμέτρους στο οικογενειακό και στο ευρύτερο περιβάλλον τους (Hetherington, 2005· Hetherington & Kelly, 2006). Τέτοιες παράμετροι είναι το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, η απώλεια ενός γονέα, η ελλιπής γονική επάρκεια, η έκθεση σε γονικές συγκρούσεις, η ψυχολογική

κατάσταση των γονέων, και κυρίως της μητέρας, η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων στην οικογένεια, η αλληλεπίδραση μητέρας-παιδιού, τα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει από το διαζύγιο, η ικανότητα των παιδιών να αντιμετωπίσουν αγχογόνες καταστάσεις, η προσωπικότητά τους, οι πληροφορίες που τους παρέχονται, ο βαθμός στήριξης που δέχονται, καθώς και ο βαθμός ικανοποίησης των παιδιών από τις αποφάσεις που ελήφθησαν σχετικά με τη διαμονή τους και τις επισκέψεις του ενός γονέα (Angarne-Lindberg, Wadsby, & Bertero, 2009· Cashmore & Parkinson 2011· Halpenny, Greene, & Hogan, 2008· Kelly, 2006· Nunes-Costa, et. al, 2009· Risch, Jodl, & Eccles, 2004).

Η ύπαρξη στερεοτυπικών αντιλήψεων και αρνητικών στάσεων σχετικά με τη διαζευγμένη οικογένεια αποτελεί ακόμα μια πραγματικότητα για πολλές χώρες και επηρεάζει αρνητικά την προσαρμογή μετά το διαζύγιο (Fukushima, 1999-2000). Για το λόγο αυτό, τα τελευταία 25 χρόνια, έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο σχεδιασμό ψυχοκοινωνικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων παρέμβασης σε γονείς που στοχεύουν στις στάσεις και στους άγραφους κοινωνικούς κανόνες (norms) που αφορούν στο γάμο, την οικογένεια και το διαζύγιο (Bogensneider & Corbett, 2010). Η καταγραφή και μελέτη των ήδη διαμορφωμένων στάσεων και αντιλήψεων των μελών της κοινότητας και ειδικότερα των «σημαντικών άλλων» των παιδιών, και κυρίως των γονέων και των εκπαιδευτικών, είναι ιδιαίτερα σημαντική για το σχεδιασμό προγραμμάτων παρέμβασης στην οικογένεια και στο σχολείο που θα στοχεύουν στη στήριξη και ομαλή προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο των γονέων τους.

Η συγκεκριμένη έρευνα, ως μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που αποσκοπεί στη ανάπτυξη ενός μοντέλου έρευνας και συμβουλευτικής υποστήριξης των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα (Γκαρή, 2010· Γκαρή, Μυλωνάς, & Δαβίδ-Σπανοπούλου, 2006· Χατζηχρήστου, 1999 · Χατζηχρήστου, Γκαρή, Μυλωνάς, Τσιόβουλου, Καρίτσα, & Γιαβρίμης, 2012), διερευνά τις στάσεις και τις αντιλήψεις Ελλήνων εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο και την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων, ένα θέμα που έχει ελάχιστα μελετηθεί. Προσεγγίζει τις ποικίλες παραμέτρους - κοινωνιοψυχολογικές, οικογενειακές, ατομικές- που σχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων. Εντάσσεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της Σχολικής και της

Κοινωνικής Ψυχολογίας, σε μια προσπάθεια μελέτης των επιδράσεων του διαζυγίου στα μέλη της οικογένειας, και κυρίως στα παιδιά, διαμέσου της μέτρησης και της ενδεχόμενης αλλαγής των στάσεων των μελών της σχολικής κοινότητας προς τις μονογονεϊκές οικογένειες και τα μέλη τους. Το ενδιαφέρον του ευρύτερου αυτού προγράμματος εστιάζει στην περαιτέρω κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση της σχέσης των στάσεων αυτών και της συμπεριφοράς, σε μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς, στοιχείο που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τα προγράμματα παρέμβασης στο σχολείο και στην κοινότητα, αφού στόχος τους είναι όχι μόνο η αλλαγή των στάσεων αλλά και η τροποποίηση της αντίστοιχης συμπεριφοράς (Erwin, 2001· Medway & Cafferty, 1999).

Οι στάσεις, ως συστήματα απόψεων με διάρκεια, αποτελούνται από στοιχεία γνωστικά και συναισθηματικά, καθώς και τάσεις εκδήλωσης συμπεριφοράς (Petty & Cacioppo, 1981). Οι στάσεις προετοιμάζουν και καθοδηγώντας το άτομο να ζήσει με τους κατάλληλους τρόπους σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση μέσα στο σύστημα πεποιθήσεων του ατόμου (belief system), ανάμεσα σε αξίες, ιδεολογίες, γνώμες και στάσεις (Rokeach, 1968· Rokeach & Ball-Rokeach, 1989). Για τον 21^ο αιώνα η μελέτη των στάσεων παραμένει έννοια κεντρικής σημασίας στην κοινωνική ψυχολογία με ιδιαίτερες συνδέσεις με τη συμπεριφορά και την ενεργό δράση, δηλαδή με τη σύνδεση της βασικής θεωρίας των στάσεων με εφαρμογές σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια (Forgas, Cooper & Crano, 2010).

Στις ελάχιστες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με τις στάσεις εκπαιδευτικών προς το διαζύγιο γενικότερα και την αντίστοιχη προσαρμογή των παιδιών, διαπιστώνεται η υιοθέτηση αρνητικών στάσεων και στερεοτυπικών αντιλήψεων. Έχει ήδη φανεί ότι οι αρνητικές στάσεις και οι στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με τη διαζευγμένη οικογένεια ασκούν επιρροή στην προσαρμογή των παιδιών και των εφήβων των οικογενειών αυτών, σε συνδυασμό με τα αντικειμενικά προβλήματα που συνεπάγονται οι δυσκολίες για συνεννόηση σχετικά με τη φροντίδα και ανατροφή των παιδιών των διαζευγμένων γονέων, για διευθέτηση των οικονομικών της διαζευγμένης οικογένειας και την ενδεχόμενη έλλειψη με το γονέα που δεν κατοικεί πλέον στο σπίτι τις οικονομικές (D' Onofrio, 2011; Harvey, & Fine, 2010). Επίσης έχει θεωρηθεί ότι, αν και τα περισσότερα παιδιά προσαρμόζονται